

УДК 37:069]37.016:172-042.4

[https://doi.org/10.52058/2786-6165-2025-6\(36\)-1363-1373](https://doi.org/10.52058/2786-6165-2025-6(36)-1363-1373)

Паска Ганна Михайлівна доктор філософії за спеціальністю «Історія та археологія», наукова співробітниця, Івано-Франківський краєзнавчий музей, тел.: (0342)75-00-26, <https://orcid.org/0000-0003-3485-5392>

Паска Богдан Валерійович кандидат історичних наук, доцент кафедри історії України і методики викладання історії, Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, м. Івано-Франківськ, тел. (0342)59-60-06, <https://orcid.org/0000-0002-5452-5254>

ВПРОВАДЖЕННЯ ОСНОВ МУЗЕЙНОЇ ПЕДАГОГІКИ ПІД ЧАС ВИКЛАДАННЯ КУРСУ «ГРОМАДЯНСЬКА ОСВІТА» В ЗАКЛАДАХ ЗАГАЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ (НА ПРИКЛАДІ ІВАНО-ФРАНКІВСЬКОГО КРАЄЗНАВЧОГО МУЗЕЮ)

Анотація. У статті розглядається проблема ефективного впровадження курсу «Громадянська освіта» у закладах загальної середньої освіти в контексті сучасних викликів, зокрема повномасштабної війни росії проти України.

Автори наголошують на необхідності активного використання інноваційних педагогічних підходів, які сприятимуть не лише засвоєнню навчального матеріалу, а й формуванню ключових громадянських компетентностей у учнів. Як ефективний інструмент для досягнення цієї мети пропонується музейна педагогіка, яка забезпечує міждисциплінарний підхід до навчання, формує ціннісне ставлення до історії та культури, активізує емоційне сприйняття інформації, сприяє національно-патріотичному вихованню учнів.

Особлива увага приділяється потенціалу Івано-Франківського краєзнавчого музею, фонди якого дозволяють ефективно реалізовувати завдання курсу «Громадянська освіта» через безпосереднє ознайомлення учнів з історико-культурною спадщиною регіону. У статті наведено приклади використання музейних експозицій під час роботи над окремими темами шкільної програми, зокрема «Матеріальна та духовна культура», «Громада», «Самореалізація особистості» тощо. Музейні матеріали допомагають не лише візуалізувати навчальний зміст, а й формувати в учнів розуміння таких понять, як громадянські обов'язки, ідентичність, патріотизм, свобода, демократія, відповідальність.

Акцент робиться на тому, що музейна педагогіка не обмежується екскурсіями, а є повноцінним компонентом освітнього процесу. Автори наголошують на важливості емоційно-особистісного сприйняття експонатів, що формує глибший зв'язок між учнями та темами громадянської освіти. Представлено приклади експонатів, що безпосередньо пов'язані з ключовими подіями в історії України – боротьбою за незалежність, Революцією Гідності, сучасною російсько-українською війною. Такі матеріали сприяють формуванню критичного мислення, здатності до участі в житті суспільства, готовності захищати державний суверенітет та демократичні цінності.

Таким чином, впровадження основ музейної педагогіки у викладання громадянської освіти вважається ефективним засобом інтеграції освітнього змісту з культурно-історичним середовищем, що дає змогу виховувати всебічно розвинену, свідому та активну особистість. Івано-Франківський краєзнавчий музей постає цінним партнером у формуванні громадянських компетентностей, а запропоновані підходи можуть стати прикладом для інших регіонів України.

Ключові слова: громадянська освіта, музейна педагогіка, Івано-Франківський краєзнавчий музей, заклади загальної середньої освіти, навчальний процес, модельна навчальна програма.

Paska Hanna Mykhailivna Doctor of Philosophy in History and Archaeology, Research Associate, Ivano-Frankivsk Local History Museum, Ivano-Frankivsk, tel.: (0342)75-00-26, <https://orcid.org/0000-0003-3485-5392>

Paska Bohdan Valeriyovych Candidate of Historical Sciences, Associate Professor of the Department of History of Ukraine and Methods of Teaching History, Vasyl Stefanyk Precarpathian National University, Ivano-Frankivsk, tel. (0342)59-60-06, <https://orcid.org/0000-0002-5452-5254>

IMPLEMENTATION OF THE BASICS OF MUSEUM PEDAGOGY DURING THE TEACHING OF THE "CIVIC EDUCATION" COURSE IN GENERAL SECONDARY EDUCATION INSTITUTIONS (ON THE EXAMPLE OF THE IVANO-FRANKIVSK LOCAL HISTORY MUSEUM)

Abstract. The article considers the problem of effective implementation of the course "Civic Education" in secondary education institutions of Ukraine in the context of modern challenges, in particular the full-scale war of Russia against Ukraine. The authors emphasize the need for active use of innovative pedagogical approaches that will contribute not only to the assimilation of educational

material, but also to the formation of key civic competencies in students. As an effective tool for achieving this goal, museum pedagogy is proposed, which provides an interdisciplinary approach to learning, forms a value-based attitude to history and culture, activates the emotional perception of information, and contributes to the national-patriotic education of students.

Particular attention is paid to the potential of the Ivano-Frankivsk Local History Museum, whose funds make it possible to effectively implement the tasks of the course "Civic Education" through direct acquaintance of students with the historical and cultural heritage of the region. The article provides examples of the use of museum expositions when working on individual topics of the school curriculum, in particular "Material and Spiritual Culture", "Community", "Self-Realization of the Personality", etc. Museum materials help to not only visualize the educational content, but also form in students an understanding of such concepts as civic duties, identity, patriotism, freedom, democracy, responsibility.

The emphasis is on the fact that museum pedagogy is not limited to excursions, but is a full-fledged component of the educational process. The authors emphasize the importance of emotional and personal perception of exhibits, which forms a deeper connection between students and the topics of civic education. Examples of exhibits are presented that are directly related to key events in Ukrainian history - the struggle for independence, the Revolution of Dignity, the modern Russian-Ukrainian war. Such materials contribute to the formation of critical thinking, the ability to participate in society, and the readiness to defend state sovereignty and democratic values.

Thus, the introduction of the basics of museum pedagogy into teaching civic education is considered an effective means of integrating educational content with the cultural and historical environment, which makes it possible to educate a comprehensively developed, conscious and active personality. The Ivano-Frankivsk Local History Museum appears as a valuable partner in the formation of civic competencies, and the proposed approaches can become an example for other regions of Ukraine.

Keywords: civic education, museum pedagogy, Ivano-Frankivsk Local History Museum, secondary education institutions, educational process, model curriculum.

Постановка проблеми. В умовах повномасштабної війни росії проти України особливого значення набуває вивчення курсу «Громадянська освіта» в закладах загальної середньої освіти (далі – ЗЗСО), який є дієвим інструментом формування свідомих, відповідальних і патріотично налаштованих громадян. Однак традиційні підходи до викладання цього курсу в 6–9 класах часто залишаються теоретизованими, що ускладнює досягнення

очікуваних результатів навчання. На сучасному етапі необхідно використувати більш ефективні методики навчання, які сприятимуть формуванню громадянських компетентностей через наочне пізнання історії, культури та цінностей українського народу. Впровадження музейної педагогіки у викладання громадянської освіти на прикладі Івано-Франківського краєзнавчого музею (далі – ІФКМ), ще не стало системною практикою, що й зумовлює актуальність даного дослідження.

Аналіз основних досліджень і публікацій.

Теоретико-методологічні засади громадянської освіти учнів досліджували у своїх працях Р. Арцишевський, І. Іванюк, Т. Ремех, О. Пометун, О. Овчарук, О. Наровлянський, А. Терещенко, Р. Євтушенко, П. Вербицька, Т. Смагіна, Т. Ладиченко, О. Кучер, К. Чорна, Л. Кобута, С. Кобута та ін. Методичний посібник «Методика навчання учнів ліцею громадянської освіти» (2021 р.), виданий науковцями Інституту педагогіки НАПН України Т. Ремех і О. Пометун, допоможе вчителю ефективно навчати учнів ЗЗСО та підвищити свій професійний рівень [1].

Окремі аспекти розвитку та функціонування музейної педагогіки, зокрема її використання з метою формування національної свідомості, громадянських компетентностей здобувачів вивчали О. Аліксійчук, Ю. Беззуб, А. Паска, І. Червінська, О. Караманов, Л. Гайда, Л. Вітенко, Ю. Павленко, О. Дудар, С. Пивоваров, Ф. Левітас, І. Удовиченко, І. Довжук, Р. Силко, М. Юхневич, В. Молодиченко, Т. Олексенко та ін.

Питання організації екскурсійної діяльності й освітнього простору в Івано-Франківському краєзнавчому музеї досліджували В. Паніотова та В. Дідик. Роль музейних установ у період військових дій на території України аналізував В. Вуянко.

Мета статті – обґрунтувати необхідність впровадження основ музейної педагогіки у викладання курсу «Громадянська освіта» в закладах загальної середньої освіти на прикладі Івано-Франківського краєзнавчого музею.

Виклад основного матеріалу. Нормативною базою для впровадження громадянської освіти в ЗЗСО є закон України «Про освіту» (2017 р.) [2], Концепція розвитку громадянської освіти в Україні (2018 р.) [3] та Державний стандарт профільної середньої освіти (2024 р.) [4]. Згідно Закону про освіту (2017 р.) держава зобов'язана створити умови для «здобуття громадянської освіти, спрямованої на формування компетентностей, пов'язаних із реалізацією особою своїх прав і обов'язків як члена суспільства, усвідомленням цінностей громадянського (вільного демократичного) суспільства, верховенства права, прав і свобод людини і громадянина» [2]. Метою громадянської освіти, відповідно до Концепції розвитку

громадянської освіти в Україні «є формування і розвиток у громадян України громадянських компетентностей, спрямованих на утвердження і захист державності та демократії, здатності відстоювати свої права, відповідально ставитися до громадянських обов'язків...» [3].

Вивчення громадянської освіти, згідно модельної навчальної програми «Громадянська освіта. 6–9 клас» для ЗЗСО, «спрямоване на виховання особистостей здобувачів освіти з активною громадянською позицією, розвинутим критичним мисленням, здатних відповідально ставитися до своїх прав та обов'язків, брати активну участь у суспільно-політичних процесах, усвідомлено діючи на захист державної суверенності України та утвердження демократії в країні» [5].

Враховуючи вищезазначене, виникає потреба у використанні більш ефективних педагогічних підходів для глибшого засвоєння основ курсу «Громадянська освіта». Вивчення цього курсу в ЗЗСО не повинно обмежуватися виключно навчанням у класі. Зміст такої освіти передбачає реалізацію основних її завдань на всіх рівнях освітнього процесу – у навчанні, позакласній роботі, виховному середовищі, соціальному партнерстві з місцевою громадою і батьками тощо [6, с. 3]. Одним із таких інструментів є музейна педагогіка – міждисциплінарна наукова дисципліна і практична галузь освітньої діяльності, яка реалізує передачу культурного досвіду учням через педагогічний процес в умовах музейного середовища [7, с. 16]. Вона виступає посередником між музеєм і закладом освіти, сприяє підвищенню ефективності освітнього процесу, розширює кругозір учнів та формує в них емоційно-ціннісне ставлення до отриманих знань [8, с. 12].

За визначенням сучасних дослідників музейна педагогіка «є наукою, що вивчає усі аспекти використання музеїв, історію їх освітньої діяльності, вплив музейних форм комунікації на аудиторію, використовує музейно-освітнє середовище з метою розробки і впровадження нових методик, музейно-педагогічних програм у практичну діяльність» [9, с. 58].

З метою більш ефективного засвоєння змісту громадянської освіти у ЗЗСО Прикарпаття доцільно використовувати матеріали Івано-Франківського краєзнавчого музею. Завдяки автентичним артефактам, які зберігаються в музеї, учні мають можливість безпосередньо доторкнутися до історії, культури та суспільного життя людей. Така форма роботи підсилює емоційне сприйняття матеріалу, допомагає глибше осмислити ключові поняття – ідентичність, громадянські обов'язки, відповідальність перед суспільством тощо.

Експозиції музею допомагають виховувати в учнів загальнолюдські цінності, а саме: морально-етичні (гідність, чесність, справедливість, повага до себе, інших і до життя), соціально-політичні (свобода, демократія,

патріотизм, відповідальність, повага до природи, мови й культури, закону). Така взаємодія з музейною спадщиною сприяє становленню розвиненої особистості з критичним мисленням і активною громадянською позицією, формує його як свідомого громадянина й активного учасника суспільного життя [10, с. 10].

Івано-Франківський краєзнавчий музей – один із найбільших музеїв Прикарпаття, що вміщує експозиційні відділи: природи, де зосереджено палеонтологічні та геологічні знахідки й тваринний світ Прикарпаття; археології, в якому представлено різноманітні археологічні знахідки, пам'ятки численних носіїв культур, що населяли наш край у різні періоди; історії, де відображено події Галицько-Волинської держави та Станиславова (сучасний Івано-Франківськ), національно-визвольної боротьби на Прикарпатті; розділ відділу історії, зокрема, побут Станиславова кінця XIX – початку XX ст., сільський побут XIX – XX ст., події Першої і Другої світових воєн, діяльність Української повстанської армії (УПА), перебіг Євромайдану, Революції Гідності й сучасної російсько-української війни; народного мистецтва, який репрезентує етнографічні регіони Прикарпаття – Бойківщину, Покуття, Гуцульщину та Опілля; окремий розділ цього відділу – сакральне мистецтво, де відображено традиції іконопису галицьких майстрів [11, с. 43].

Одним із основних видів культурно-освітньої діяльності музею є екскурсійна робота, яка виступає невід'ємною частиною виховної, навчальної, культурно-масової роботи.

Під час знайомства з експозицією музею екскурсовод зосереджує свою увагу на важливих пам'ятках, розкриває їх зміст, аналізує події і факти, допомагає відвідувачам краще пізнати матеріальну й духовну культуру українців та сприяє естетичному вихованню молодого покоління [12, с. 48–49]. У цьому контексті екскурсійна діяльність впливає на формування громадянських компетентностей здобувачів освіти, що є пріоритетною в курсі «Громадянська освіта».

Проведений аналіз структури змістової частини програми навчального предмета «Громадянська освіта» для 6–9 класів ЗЗСО дозволив виокремити деякі теми, під час опрацювання яких доцільно використовувати можливості музейної педагогіки. Зокрема, у 7-му класі, вивчаючи тему № 1 «Культура матеріальна і духовна» учні, відвідуючи ІФКМ, за допомогою експонатів, пов'язаних із стародавньою історією України, наочно знайомляться з культурно-історичними епохами, основними чинниками, що впливали на заняття людей, їхній спосіб життя, ведення господарства, соціальний устрій, а також із прикладами впливу людини на природу в минулому й сьогодні.

На наш погляд, використання музейної педагогіки позитивно впливає на глибше вивчення і розуміння цієї теми. Знайомство з експозиціями формує в учнів уявлення про матеріальну культуру давніх епох і сучасності, знайомить їх із знаряддями праці, керамічним посудом, предметами побуту. Військове спорядження, бронзові й залізні мечі та кельти свідчать про наявність у тогочасних племен власних механізмів захисту та їх соціальну ієрархію. Експонати виступають носіями духовної культури, в першу чергу через орнаменти на кераміці, символіку, обрядове призначення зброї і речей побуту.

Музейні предмети відділу археології розкривають історію Івано-Франківщини починаючи від палеоліту і до часів Руської держави (X ст.), розповідають про найдавніше перебування людини на теренах нашого краю. На основі археологічних знахідок можна простежити процес удосконалення виготовлення знарядь праці. В експозиції представлено зразки керамічного посуду однієї із найдавніших неолітичних культур – лінійно-стрічкової кераміки. Унікальними є залишки обвуглених зерен пшениці, знайдених у с. Незвисько Коломийського району, які свідчать про культивування зернових культур у регіоні. Підтверджують цей факт знахідки кам'яних серпів та сокир, рогових мотик періоду неоліту. Оригінальною є кераміка доби енеоліту (Трипілля), археологічних культур епохи бронзи (шнурової кераміки, комарівської, Ноа, фракійського гальштату). Однією з найбагатших колекцій в Україні є збірка бойових сокир-кельтів. Військове спорядження доповнюють меч і бронзові наконечники списів [13, с. 34].

Музей також відкриває широкі можливості для проведення уроків і різноманітних виховних заходів у рамках вивчення теми № 6 «Громада» у 7-му класі. Зокрема, йдеться про необхідність організувати екскурсії, присвячені історії Станиславова, знайомити учнів із пам'ятками архітектури нашого краю. Матеріали, пов'язані з історією Галицько-Волинської держави можуть слугувати прикладом формування громадських і політичних інститутів на українських землях наприкінці XII – в першій половині XIII ст. Такий підхід не лише поглиблює знання, а й сприяє виробленню відчуття приналежності до місцевої громади, відповідального ставлення до її історії та культурної спадщини.

У 8-му класі під час вивчення теми № 4 «Самореалізація особистості», яка охоплює питання загальнолюдських цінностей, активної громадянської позиції та обов'язку перед державою, можуть також використовуватися музейні предмети ІФКМ, пов'язані з Революцією Гідності та російсько-українською війною. В умовах повномасштабної російсько-української війни музейна культура учнів розглядається як важливий чинник формування національної і громадянської ідентичності молоді [14, с. 136]. Під час

бойових дій на території України музейні установи здійснюють виховну та освітню місію, кристалізують у здобувачів освіти патріотичні почуття, любов до свого народу, його історії та рідної землі. На сьогоднішньому етапі ІФКМ не може обійтися без експонатів військової тематики. У експозиції демонструються зразки озброєння, боєприпасів, військової форми, які використовуються ЗСУ.

Чимало предметів передають самі ж військові та волонтери. Зокрема, це фрагменти боєприпасів, реактивного вогнемета, мінометної міни, гранати ПГ-18, реактивного снаряду РСЗВ «ГРАД» тощо. Рештки ворожої техніки та сухих пайків є наочним доказом військової присутності росії на українських землях [15, с. 64–65]. Після повномасштабного вторгнення у музеї розгорнуто виставку шевронів (нарукавних знаків) ЗСУ, більшість із яких подаровані музею воїнами-захисниками. Такі експозиції сприяють формування свідомого і відповідального громадянина з власною системою цінностей та допомагають глибше розуміти зміст громадянського обов'язку перед державою.

Висновки. Таким чином, впровадження музейної педагогіки у процес навчання громадянської освіти є ефективним інструментом формування громадянських компетентностей здобувачів освіти. Фонди Івано-Франківського краєзнавчого музею мають значний потенціал для вивчення окремих тем курсу «Громадянська освіта. 6–9 клас» ЗЗСО.

Використання основ музейної педагогіки реалізовує міждисциплінарний підхід (громадянська освіта – історія – культура), поглиблює знання учнів про історико-культурну спадщину, сприяє усвідомленню національної ідентичності, формуванню ціннісних орієнтирів, критичного мислення, готовності до захисту суверенітету своєї держави, що є особливо актуальним в умовах сучасних викликів, спричинених російською збройною агресією проти України. Комплексний підхід до вивчення громадянської освіти дозволяє не лише передавати знання, а й формувати реальні громадянські компетентності через практичний досвід.

Література:

1. Ремех Т., Пометун О. Методика навчання учнів ліцею громадянської освіти. Методичний посібник. Київ: КОНВІ ПРІНТ, 2021. 222 с.
2. Закон України «Про освіту». 2017. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text> (дата звернення: 09.06.2025).
3. Про схвалення концепції розвитку громадянської освіти в Україні. Розпорядження Кабінету Міністрів України від 3 жовтня 2018 р. № 710 р. 2018. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/710-2018-%D1%80#Text> (дата звернення: 09.06.2025).
4. Державний стандарт профільної середньої освіти. 2024. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/851-2024-%D0%BF#Text> (дата звернення: 09.06.2025).

5. Модельна навчальна програма «Громадянська освіта. 6–9 клас» для закладів загальної середньої освіти (авт. Васильків І., Кравчук В., Танчин І.). 2024. URL: <https://mon.gov.ua/static-objects/mon/sites/1/zagalna%20serednya/Navchalni.prohramy/2024/Model.navch.prohr.5-9.klas-2024/30-12-2024/hromadyanska-osvita-6-9-kl-vasylkiv-ta-in-30-12-2024.pdf> (дата звернення: 20.05.2025).

6. Кобута Л., Кобута С. Формування громадянської компетентності школярів на уроках правознавства та громадянської освіти. Історико-краєзнавча діяльність у закладах освіти в умовах нової української школи. Збірник тез доповідей учасників Всеукраїнської науково-практичної конференції (Івано-Франківськ, 18 травня 2023 р.). Івано-Франківськ, 2023. С. 70–73.

7. Червінська І. Музейна педагогіка як інструмент взаємодії закладів освіти і музеїв у сучасному соціокультурному просторі. Освітні обрії. 2019. № 2. С. 16–21.

8. Аліксійчук О. Музейна педагогіка як засіб опанування школярами курсу «Мистецтво». Педагогічний вісник Поділля. 2021. № 4. С. 12–15.

9. Молодиченко В., Молодиченко Н., Олексенко Т. Детермінація професійно значущих особистісних якостей майбутнього вчителя початкової школи в умовах культурно-освітньої діяльності музеїв. Музейна педагогіка – проблеми, сьогодення, перспективи : матеріали П'ятої науково-практичної конференції (28–29 вересня 2017 р.). Київ, 2017. С. 58–59.

10. Беззуб Ю. Формування соціальної та громадянської компетентностей учнів засобами музейної педагогіки. Музейна педагогіка – проблеми, сьогодення, перспективи. Матеріали П'ятої науково-практичної конференції (28–29 вересня 2017 р.). Київ, 2017. С. 10–12.

11. Дідик В. Освітній простір Івано-Франківському краєзнавчому музеї. Музей сьогодні: аспекти діяльності. Матеріали науково-практичної конференції, м. Івано-Франківськ, 24 травня 2021 р. Івано-Франківськ, 2021. С. 42–47.

12. Паніотова В. Організація екскурсійної діяльності в Івано-Франківському краєзнавчому музеї. Музей сьогодні: аспекти діяльності. Матеріали науково-практичної конференції (Івано-Франківськ, 24 травня 2021 р.). Івано-Франківськ, 2021. С. 48–52.

13. Куриляк І. Експозиція Івано-Франківського краєзнавчого музею як платформа для навчальної та науково-дослідної діяльності учнів загальноосвітніх навчальних закладів. Музей сьогодні: аспекти діяльності. Матеріали науково-практичної конференції (Івано-Франківськ, 24 травня 2021 р.). Івано-Франківськ, 2021. С. 33–41.

14. Паска А. Формування музейної культури студентської молоді у закладах вищої освіти України. Молодь і ринок. 2024. № 11 (231). С. 133–137. DOI: <https://doi.org/10.24919/2308-4634.2024.312996>.

15. Вуянко М. Роль музейних установ у період військових дій на Сході України. Сучасні акценти музеєзнавства. Історія, здобутки, перспективи. Матеріали науково-теоретичної конференції (Івано-Франківськ, 14 травня 2018 р.). Івано-Франківськ, 2018. С. 63–68.

References:

1. Aliksiichuk, O. (2021). Muzeina pedahohika yak zasib opanuvannia shkoliaramy kursu "Mystetstvo" [Museum pedagogy as a means of mastering the course "Art" by schoolchildren]. Pedahohichniy visnyk Podillia – Pedagogical Bulletin of Podillya. No. 4. pp. 12–15. [in Ukrainian].

2. Bezzub, Yu. (2017). Formuvannia sotsialnoi ta hromadianskoi kompetentnosti uchniv zasobamy muzeinoi pedahohiky [Formation of social and civic competences of students through museum pedagogy]. Muzeina pedahohika – problemy, sohodennia, perspektyvy. Materialy Piatoi naukovo-praktychnoi konferentsii (28–29 veresnia 2017 r.) – Museum Pedagogy – Problems, Present, Prospects. Proceedings of the Fifth Scientific and Practical Conference (September 28–29, 2017). Kyiv, pp. 10–12. [in Ukrainian].

3. Chervinska, I. (2019). Muzeina pedahohika yak instrument vzaiemodii zakladiv osvity i muzeiv u suchasnomu sotsiokulturnomu prostori [Museum pedagogy as a tool for interaction between educational institutions and museums in the modern socio-cultural space]. Osvitni obrii – Educational horizons. 2019. No 2. pp. 16–21.

4. Derzhavnyi standart profilnoi serednoi osvity [State standard of specialized secondary education]. (2024). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/851-2024-%D0%BF#Text>. (Accessed 9 June 2025). [in Ukrainian].

5. Didyk, V. (2021). Osvitnii prostir Ivano-Frankivskomu kraieznavchomu muzei [Educational space for the Ivano-Frankivsk Local History Museum]. Muzei sohodni: aspekty diialnosti. Materialy naukovo-praktychnoi konferentsii, m. Ivano-Frankivsk, 24 travnia 2021 r. – Museum today: aspects of activity. Proceedings of the scientific and practical conference, Ivano-Frankivsk, May 24, 2021. Ivano-Frankivsk, pp. 42–47. [in Ukrainian].

6. Kobuta, L., Kobuta, S. (2023). Formuvannia hromadianskoi kompetentnosti shkoliariv na urokakh pravoznavstva ta hromadianskoi osvity [Formation of civic competence of schoolchildren in law and civic education lessons]. Istoryko-kraieznavcha diialnist u zakladakh osvity v umovakh novoi ukrainskoi shkoly. Zbirnyk tez dopovidei uchasnykiv Vseukrainskoi naukovo-praktychnoi konferentsii (Ivano-Frankivsk, 18 travnia 2023 r.) – Historical and local history activities in educational institutions in the conditions of the new Ukrainian school. Collection of abstracts of reports of participants of the All-Ukrainian Scientific and Practical Conference (Ivano-Frankivsk, May 18, 2023). Ivano-Frankivsk, pp. 70–73. [in Ukrainian].

7. Kuryliak, I. (2021). Ekspozytsiia Ivano-Frankivskoho kraieznavchoho muzeiu yak platforma dlia navchalnoi ta naukovo-doslidnoi diialnosti uchniv zahalnoosvitnikh navchalnykh zakladiv [The exposition of the Ivano-Frankivsk Local History Museum as a platform for educational and research activities of students of secondary educational institutions]. Muzei sohodni: aspekty diialnosti. Materialy naukovo-praktychnoi konferentsii (Ivano-Frankivsk, 24 travnia 2021 r.) – Museum today: aspects of activity. Proceedings of the scientific and practical conference (Ivano-Frankivsk, May 24, 2021). Ivano-Frankivsk, pp. 33–41. [in Ukrainian].

8. Modelna navchalna prohrama “Hromadianska osvita. 6–9 klas” dlia zakladiv zahalnoi serednoi osvity (avt. Vasylykiv I., Kravchuk V., Tanchyn I.) [Model curriculum “Civic Education. Grades 6–9” for secondary education institutions (authors: Vasylykiv I., Kravchuk V., Tanchyn I.)]. (2024). URL: <https://mon.gov.ua/static-objects/mon/sites/1/zagalna%20serednya/Navchalni.prohramy/2024/Model.navch.prohr.5-9.klas-2024/30-12-2024/hromadyanska-osvita-6-9-kl-vasylykiv-ta-in-30-12-2024.pdf>. (Accessed 9 June 2025). [in Ukrainian].

9. Molodychenko, V., Molodychenko, N., Oleksenko, T. (2017). Determinatsiia profesiino znachushchykh osobystisnykh yakosteï maibutnoho vchytelia pochatkovoi shkoly v umovakh kulturno-osvitnoi diialnosti muzeiv [Determination of professionally significant personal qualities of a future primary school teacher in the conditions of cultural and educational activities of museums]. Muzeina pedahohika – problemy, sohodennia, perspektyvy: materialy Piatoi naukovo-praktychnoi konferentsii (28–29 veresnia 2017 r.) – Museum

pedagogy – problems, present, prospects: proceedings of the Fifth Scientific and Practical Conference (September 28–29, 2017). Kyiv, pp. 58–59. [in Ukrainian].

10. Paniotova, V. (2021). Orhanizatsiia ekskursionoi diialnosti v Ivano-Frankivskomu kraieznavchomu muzei [Organization of excursion activities in the Ivano-Frankivsk Local History Museum]. Muzei sohodni: aspekty diialnosti. Materialy naukovo-praktychnoi konferentsii (Ivano-Frankivsk, 24 travnia 2021 r.) – Museum today: aspects of activity. Proceedings of the scientific and practical conference (Ivano-Frankivsk, May 24, 2021). Ivano-Frankivsk, pp. 48–52. [in Ukrainian].

11. Paska, A. (2024). Formuvannia muzeinoi kultury studentskoi molodi u zakladakh vyshchoi osvity Ukrainy [Formation of museum culture among student youth in higher education institutions of Ukraine]. Molod i rynek – Youth & market. No 11 (231), pp. 133–137. DOI: <https://doi.org/10.24919/2308-4634.2024.312996>. [in Ukrainian].

12. Pro skhvalennia kontseptsii rozvytku hromadianskoi osvity v Ukraini. Rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 3 zhovtnia 2018 r. № 710 r. [On approval of the concept of development of civic education in Ukraine. Order of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated October 3, 2018 No. 710 r]. (2018). URL: [https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/710-2018-%D1%80#Text.\(data zvernennia: 09.06.2025\)](https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/710-2018-%D1%80#Text.(data%20zvernennia%3A%2009.06.2025)). (Accessed 9 June 2025). [in Ukrainian].

13. Remekh, T., Pometun, O. (2021). Metodyka navchannia uchniv litseiu hromadianskoi osvity. Metodychnyi posibnyk [Methodology of teaching civic education lyceum students. Methodological manual]. Kyiv: KONVI PRINT. 222 p. [in Ukrainian].

14. Vuianko, M. (2018). Rol muzeinykh ustanov u period viiskovykh dii na Skhodi Ukrainy [The role of museum institutions during the period of military operations in Eastern Ukraine]. Suchasni aktsenty muzeieznavstva. Istoriia, zdobutky, perspektyvy. Materialy naukovo-teoretychnoi konferentsii (Ivano-Frankivsk, 14 travnia 2018 r.) – Modern Accents of Museology. History, Achievements, Prospects. Proceedings of the Scientific and Theoretical Conference (Ivano-Frankivsk, May 14, 2018). Ivano-Frankivsk, pp. 63–68. [in Ukrainian].

15. Zakon Ukrainy “Pro osvitu” [Law of Ukraine “On Education”]. (2017). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text>. (Accessed 9 June 2025). [in Ukrainian].